

SLAVKO PELEH

VITEZOVIĆEV PRILOG ZAGONETAŠTVU

Pavao Vitezović (1652—1713) bio je kulturni radnik velikog i svestranog opusa, pa Kombol ne kaže bez razloga: »On je još za života stekao glas najučuenijeg čovjeka u Hrvatskoj, ...«. Za njegovu sveukost jedan Talijan, inače Vitezovićev suvremenik, popularno je rekao da on znade i »gdje vrag spava«.¹

U svom šezdesetjednogodišnjem životu stigao je biti povjesničar, geograf, bakrorezac, oficir (konjički kapetan), političar (saborski delegat, otpravnik poslova, podžupan), stihotvorac, pravopisac, gramatičar i leksikograf (rječničar), štampar, publicist i pučki unapreditelj (kalendari, »Sibila«, »Priričnik...«), stematograf, jednom riječju erudit i ličnost jedinstvena u naroda slavenskog juga.

No ovaj nesretan rodoljub i ambiciozan usamljenik bio je i zagonetač ne mala značenja.

O njegovu se zagonetačkom radu pisalo, ali prvenstveno i jedino samo o njegovim brojnim anagramima, ali i to se uvrštavalo u njegov pjesnički rad, jer se to držalo doslovce »anagramskom poezijom«.²

Tek 1964. on ulazi i u enigmatsku povijest,³ ali i ovaj put kao anagramatik (pjesnik anagramskog pjesništva), što on uistinu i jest gledajući i iz zagonetačkog rakursa. A ipak Vitezović nije bio samo to. On je sastavio (iako ne mnogo) još nekoliko vrsta drugih zagonetaka (akrostih, jedinstvena kombinacija akrostiha, mezastih i telestiha, kronogram i navodno rebus).

Ne smije se smetnuti ni s uma da je u svom prevodilačkom i rječničarskom radu dao i zanimljiv prilog zagonetačkom nazivlju.

ZAGONETAČKI RAD

Živeći u razdoblju 1681—87. neprestance u Beču i Sopronju pratio je odvijanje borbi s Turcima. Porazi Turaka u Mađarskoj (Budim je oslobođen 1687.), Slavoniji, Lici i Dalmaciji potakli su ga da pjesničkim stvaralaštvom uzvisi i proslavi vladare i druge velikodostojnike koji su bili na bilo koji način zaslužni u protjerivanju Turaka. U to vrijeme bila je u modi posebna vrsta pjesničkih umotvorina koje su ispred uobičajenih stihova, na samom početku, imale zgodnu zagonetačku kombinaciju — anagram, u kojem se odmah iznijelo ime osobe, grada, pokrajine ili zemlje kojoj je ova umotvorina namijenjena i posvećena. Ta se enigmatska sprega sastojala od dva dijela, tzv. »Programma« i »Anagramma«. Iza toga slijedi nekoliko stihova u kojima se na prikladnom mjestu ponavljaju riječi iz »Anagramma«.

Evo jedan takav Vitezovićev anagram u originalu na latinskom na vrlo uspješlu primjeru koji će svojom kratkoćom, jezgrovitošću i efektnošću ući u zagonetačku klasiku⁴:

Programma.   EVA.
Anagramma.   VAE. AVE.

Vae dedit *Eva* mihi, morté causando tremendá:

Anne illi digné dixero natus, *ave*?

U ovim stihovima bez sroka vidi se kako je Vitezović spretno kombinirao anagramirane riječi sa sadržajem izvanredne misaone dubine.

U prijevodu bi to bilo:

Program   EVA.
Anagram   JAO. ZDRAVO.⁵

Jao, Eva me upropasti, kad me sa strahom za smrt rodi:

Zar joj s pravom, kad se rodih, ne rekoh — Zdravo?

U ta dva kondenzirana retka (bez suvišne riječi) otkriva se snaga njegova duha, istodobno darovitost zagonetača, tehnika pjesnika i logika filozofa.

Prva zbirka anagrama izišla mu je u Mađarskoj 1687. godine na koju 26. II. 1687. sam car Leopold izdaje privilegij, kojim zabranjuje preštampavanje ovog djela u idućih pet godina. Zbirka nosi naslov »Anagrammaton liber primus sive Laurus auxiliatoribus Ungariae« (Prva knjiga anagrama ili Lovor-vijenac pomagačima Ugarske⁶). Anagrami su posvećeni »Majci Božjoj, Svetom Stjepanu Kralju, Svetom Ladislavu, Inocentu XI., Leopoldu I., Ivanu III. Sobjeskom, duždu Marcantonu Giustinianu, Karlu II. španjolskom, Ljudevitu XIV., Jakobu II. engleskom, Karlu XI. švedskom, Kristijanu V., Petru II. portugalskom, velikim knezovima Ivanu i Petru Aleksijeviću, kraljeviću Jakobu Sobjeskom, Eugenu Savojskom i dr.«⁷

Dvije godine kasnije, 1689., izdaje drugu zbirku pod naslovom »Anagrammaton sive Laurus auxiliatoribus Ungariae liber secundus« (...knjiga druga). Ti su anagrami posvećeni većinom gradovima u Njemačkoj, Italiji, Grčkoj, Iliriji, Sarmaciji i španjolskoj. Pod Ilirijom smatra Hrvatsku, Srbiju, Bugarsku, Albaniju, Vlašku i Grčku, a pod Sarmacijom Rusiju, Litvu, Poljsku, Moldavsku, Baltičke zemlje i Prusku.

Treća zbirka »Fatum et votum« izišla mu je 1696. godine. Posvećena je pokrajini Kranjskoj (Carniolia) i njenim dostojanstvenicima i to kao dar za Novu 1696. godinu.

Iste 1696. godine izdao je i četvrtu zbirku anagrama pod naslovom »Anagrammaton liber tertius« (...knjiga treća). Ovdje je preštampan samo dio anagrama iz zbirke od 1689., i to oni koji se odnose na ilirske zemlje (Hrvatska, Srbija, Bugarska, Albanija, Vlaška i Grčka). Zbirku je posvetio grkokatoličkom biskupu Izaiji Popoviću kojega u pjesmi pohvalnici hvali jer se moli bogu u rođenom jeziku.

Dvije godine kasnije Vitezović je zbirki »Liber secundus« iz 1689. pridodao nekoliko novih anagrama znancima i prijateljima i posvetio je kardinalu Alderanu Cybu.

Isto ovo djelo izdaje Vitezović i 5. IV. 1699. u Beču, s jedinom preinakom u posveti. Zbirku je posvetio članovima dvorske ugarske kancelarije (biskupu njitranskom i kancelaru Ladislavu Mattiassovskom, grofu Fr. de Ipolkeru, Ivanu Jurju Hoffmanu, Pavlu Mednyanskom, Baltazaru Patačiću i dr.).

Godine 1710. nastao je Vitezovićev izvorni rukopis zbirke GENETICON sa 16 latinskih anagrama u slavu cara Petra Velikog. Sedam anagrama je prevedeno na hrvatski, pisani su crkvenom ćirilicom, a prvi još i latinicom.

Prosinca 1712. godine u Požunu izlazi posljednje Vitezovićevo djelo za njegovu života pod naslovom UNGARIA TOGA ET SAGO CONSPICUA REGNANTE CAROLO III. Ovo je uistinu zbirka od 43 anagrama posvećena mađarskim dostojanstvenicima, barunima, crkvenim dostojnicima, časnicima i samom kralju Karlu III.

U nekoliko anagrama pisao je kao rođeni Senjanin o svom rodnom gradu, o svojim sugrađanima i nekim znamenitim i po nečemu zaslužnim pojedincima.

U djelu ANAGRAMMATON, Sive LAURUS AUXILIATORIBUS UNGARIAE LIBER SECUNDUS (izašlom 1689.) posvećuje niz anagrama našim pokrajinama, moru i gradovima, pa i jedan svom Senju (na str. 79). Kako je isto djelo preštampano u Beču 1699., ponovno se pojavljuje ovaj isti anagram (na str. 114). Djelo sada nosi naslov FATA ET VOTA, SIVE OPERA ANAGRAMMATON.

Prvi dio anagrama glasi:

Progr. SEGνια

Anagr. I AGENS

Očito je, da je I AGENS načinio od slova imena SEGنيا. U popratnim nevezanim stihovima štampao je kurzivom neke riječi, odnosno slova (i, agens, Segنيا, i, Segنيا, agas, agens). To su sve riječi koje imaju sličnosti s riječima u programmi i anagrammi, a načinjene su samo od slova koja se nalaze u nazivu SEGنيا.

U istom djelu (na str. 208) donosi autoanagram (samopremetaljku — premetaljku o sebi) koja glasi:

Programma:

PAULUS RITTER SEГNIENSIS

Anagramma:

PETIS ENSI LARUS ? STRINGE;

LAURIGER STES PENNIS TUIS.

Prijevod ove anagrame glasi:

Tražiš li slavu mača? Navali;

Slavan ćeš postati svojom odvažnošću.

U istoj zbirci (na str. 219) nalazi se i jedan anagram posvećen Senjanima. Anagram je vrlo kratak i popraćen samo s dva dugačka stiha. Pojam »Senjani« u latinskom Vitezović je anagramirao u »vatre, mačevi«, izvlačeći tako iz slavne prošlosti jednu njihovu crtu — borbenost.

U originalu anagram glasi:

Progr. SEГNIENSES.

Anagr. Iгnes. Enses.

U prijevodu bi to bilo:

Program: SENJANI.

Anagram: Vatre, mačevi.

Quam bene versa canunt mores anagrammat:
vestros:

Cor fovet ignē, ensem Martia dextra vibrat.

Kako lijepo stihovi anagrama pjevaju o borbenosti vašoj:

Vatra pomaže srcu, desnica borbenom maču.

Među tom množinom anagrama našlo se i nekoliko zagonetaka druge vrste. Ne mnogo. Svega nekoliko. Jedna zagonetka je i anagram, ali nije i samo to. Ona je spregnuta s akrostihom,⁹ mezastihom¹⁰ i telestihom.¹¹ Posvećena je Ivanu Karlu Portneru,¹² nekom senjskom odličniku, časniku. Ova zagonetka objavljena je također u zbirci FATA ET VOTA (na str. 265). U istoj zbirci ima još jedan dugački anagram-akrostih koji se proteže na pune tri

stranice i ima preko 70 stihova. Od početnih slova svakog drugog stiha dobije se DOIMUS GAUDENTIUS EPISCOPUS ARBENSIS.

U Vitezovićev zagonetački rad mogu se uvrstiti i njegovi kronogrami. Kronogrami su takva sprega u kojoj se u nekom tekstu nalaze i slova koja su istodobno i rimski brojevi od kojih se onda može na neki način formirati neka godina (možda izdanja ili rođenja). Na nekoliko svojih knjiga Vitezović je tako formulirao i formirao tekst da se u njemu od rimskih slova (koja su otisnuta verzalom — VELIKIM SLOVIMA) dobije godina izdanja dotičnog djela, zbirke. Tako primjerice njegovo djelo UNGARIA TOGA ET SAGO CONSPICUA, REGNANTE CAROLO III, fato eDVcta, VotIs CoMItata. U zadnjem dijelu naziva verzalom su otisnuta slova D, V, C, V, I, C, M, I. Ako ova rimska slova — brojke zamijenimo arapskim brojevima imat ćemo $50 + 5 + 100 + 5 + 1 + 100 + 1000 + 1$, što zbrojeno iznosi 1712, a što je upravo godina izdanja te zadnje zbirke Vitezovićevih anagrama.

Na isti način je to učinio i na svomu djelu FATUM ET VOTUM, koje je izdano 1696. godine.

Postoji tvrdnja da je Vitezović izradio i nekoliko rebusa, o čemu na žalost zasad ne mogu ništa reći; ni za ni protiv. Ovo je vjerojatno, jer je on to doista i mogao učiniti. Bio je vrstan crtač grbova i zemljovidnih karata.

PRILOG ZAGONETAČKOM NAZIVLJU

Kako je pored ostalog bio i jezikoslovac i rječničar, našlo se i u ovom dijelu njegova rada nekih tragova i dodirišta sa zagonetačkim nazivljem. Kao pravi stručnjak i čistunac u jeziku pokušao je s više ili manje uspjeha prevoditi, ponarodivati, kroatizirati latinske pojmove i riječi.

U djelu GENETICON sive FATUM¹³ pojam »programma« prevodi s »predslovje«, a »anagramma« sa »razslovje«. U svom rječniku LEXICON LATINO-ILLYRICUM napisanom poslije 1700. godine pojam »anagramma« (na listu 2) preveo je sa:

»...Jednakoslovje. Pravoslovje. Jednakoslovina«.

Samo na ovom pojmu se vidi kako je i on tražio i mijenjao prevedenicu. Zanimljivo je da u istom rječniku nema prijevoda za riječ »programma«.

U istom djelu GENETICON sive FATUM daje i naziv za popratne stihove u anagramu i naziva ih »exegesis«. U hrvatskom prijevodu nazvao ih je — »ispunjenje«. U rječniku je i »exegesis« preveo s novim riječima:

»...razlozjenje. izpoviddanje — razkladdanje.«

U rječniku na listu 19 ima i ove pojmove:

»Aenigma, tis. Gañka. Zaganka. Gonétká.

Aenigmatistes. Gañkar. Goneta..«

Riječ »interrogatincula« preveo je s

»pitanjice, pitanica«,

to bi trebalo prethoditi riječi pitalica što mu, izgleda, nije bilo baš ni jako daleko.

UMJESTO SAŽETKA

Povijest naše klasične i umjetne zagonetke (enigme) nije dosad napisana.¹⁴ Bez obzira kad će se pojaviti i koji će joj opseg biti, u njoj se neće i ne smije mimoći Vitezovićevo zagonetačko djelo. Sigurno je da je on radio pod utjecajem kultura i pjesnika drugih naroda i da je u odnosu na njih bio u stanovitom vremenskom zaostatku, ali u našim relacijama on pripada zagonetačkoj klasici i predstavlja temeljit početak naše zagonetačke povije-

sti. Svojim opusom uvrstio nas je uz bok narodima koji imaju veliku i slavnu zagonetačku tradiciju, a sebi izbio zapaženo mjesto.

Kao i njegov rad uopće i zagonetački rad mu je opsežan. Napisao je nekoliko stotina anagrama. Kako ih je posvetio ne samo svojoj užoj grudi i domovini, već i pokrajinama, gradovima i zemljama cijele ne samo središnje Evrope, on je anagramatik koji je prešao oficijelne državne granice. Češki i poljski zagonetači žele imati pogled onoga što je posvetio njihovim pokrajinama i gradovima, odnosno dostojanstvenicima njihove domaje.

Valja naglasiti da Vitezović nije zagonetaštvu pristupio izravno, nego kao pjesništvu. No ako se želi usporediti ova njegova djela kao pjesnička i kao zagonetačka, u zagonetačkoj historiografiji ona imaju daleko veće značenje i vrijednost.

Ništa ne smije gubiti na vrijednosti, što je pisao skoro isključivo na latinskom. Tako je i u drugim zagonetaštvima koji ostvarenja napisana na latinskom, a ne na svom rodnom jeziku, i te kako smatraju svojim i štovanja vrijednim.

Vitezovićev obol zagonetačkoj kulturi je velik. Velik jer je iza sebe ostavio veliko zagonetačko djelo. Velik jer je stvorio kvalitetne zagonetke. Velik jer u našoj zagonetačkoj povijesti ima i zagonetaka i zagonetača prije njega, ali nijedan nije bio enigmat takva opusa i širine. Velik jer je i kao rječničar dao stanovit prilog našoj zagonetačkoj leksikografiji.

Jamačno je da je svojim primjerom, kao i sa svojim ostalim aktivnostima, bio uzor kasnijim ako ne i pokoljenjima ono barem plejadi markantnih pregoaca, a u nekim pogledima i preteča ilirskog preporoda.

Ovaj rad je prvenstveno informativan i njegova je zadaća da pokaže s jedne strane što je još bio i uradio Vitezović, taj rijetki kulturni aktivist, a o čemu se malo, rijetko i vrlo šturo pisalo, te i da se pokaže da je on bio i istaknuti zagonetač ne mala formata i ne samo naših okvira, a s druge strane da se zaokruži jedan isječak iz slavni početaka naše zagonetačke klasike.

Njegova prva zbirka anagrama objavljena je 1687., te će za petnaestak godina ovom djelu biti puna tri stoljeća, a Vitezovićeva zagonetačka djela još nije do kraja otkriveno, istraženo i valorizirano.

Predosjećajući smrt, u jednom pismu Vitezović je za sebe napisao: »Non omnis mortar«¹⁵ (Neću čitav umrijeti). I doista je imao pravo. Kako ga svakim danom upoznavamo sve više, spoznajemo da je upravo tako. To potvrđuje nedvojbeno i otkrivanje njegova zagonetačkog djela i rada.

B I L J E S K E :

¹ Evgenij Veček: »Pavao Ritter Vitezović«, u »Zagorskom godišnjaku 1973.«, Zagreb, str. 109.

² Djela Pavla Vitezovića, Zagreb, 1952., str. 14.

³ Miroslav Santek: »Opera anagrammaton«, u osječkom enigmatičkom mjesečniku REBUS br. 126 od 1. veljače 1964.

⁴ FATA ET VOTA, Sive opera anagrammaton, Beč, 5. IV 1699, str. 213.

⁵ Nemoguće je od tako kratkih anagramiranih riječi u latinskom: EVA, VAE, AVE i u prijevodu na hrvatski dobiti riječi istog smisla i da budu još anagrami načinjeni od samo ta tri slova A, E i V.

⁶ Djelo Hrvatski latinisti, svezak II, str. 126 — izdano u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti.

⁷ Citat iz: Djela Pavla Vitezovića, Zagreb, 1952., str. 14.

⁸ Prijevod ovog anagrama objavljen je u Senjskom zborniku, knjiga IV, 1970., str. 304, iz pera prof. Branka Krmpotića.

⁹ Vrsta pjesničke figure i zagonetke u kojoj prva slova stihova daju ime nekog ili nečeg, a što je u tim stihovima opjevano, opisano. U novije doba ovu se zagonetku počelo nazivati — **prvoslovka**.

¹⁰ Vrsta pjesničke figure i zagonetke u kojoj slova u sredini stiha daju ime nekog ili nečeg, a što je u tim stihovima opisano i opjevano. U novije doba se u zagonetačkoj praksi ovu vrstu enigme naziva — **srednjoslovka**.

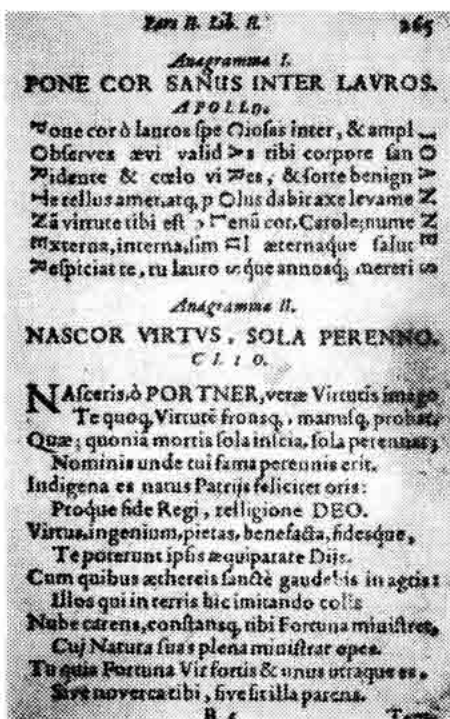
¹¹ Vrsta pjesničke figure i zagonetke u kojoj zadnja slova stihova daju ime nekog ili nečeg, a što je u tim stihovima opisano, opjevano. U novije doba enigmati nazivaju ovu zagonetku — zadnjoslova.

¹² Latinski je pisan: D. Joan. Carolum Portner, V. Capitaneū Senensem, što bi se moglo prevesti sa: Gospodin Ivan Drago (ili Karlo) Lučkinić, potkapetan senjski. Začudo je, koliko mi je poznato, da nitko dosad nije pokušao prevesti ovo prezime Portner. Najvjerojatnije je to neki Vitezovićev rodak po majčinoj lozi. Vitezovićeva majka bijaše Dorojeta rođena Lučkinić. Ako nije valjana ova pretpostavka s Lučkinić, onda to može biti Lučić, Lucić, ili možda Lukić.

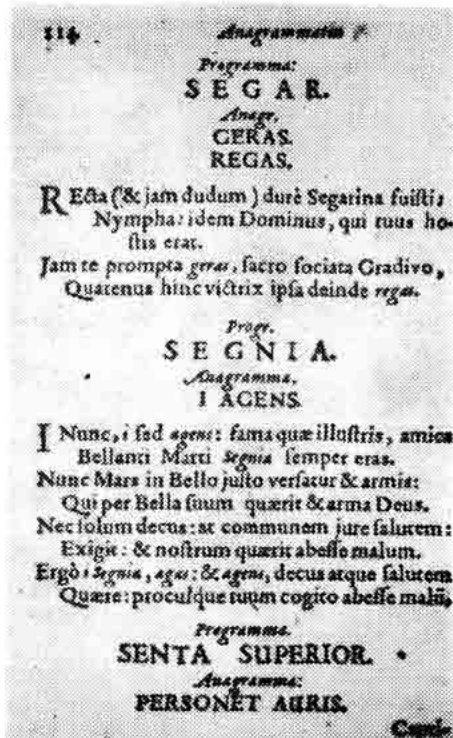
¹³ Na fotografiji se vidi da je i ovaj naslov preveo sa: RODOSUD'E ILLI OSUDI.

¹⁴ Možda je za utjehu i to što povijest zagonetke ima napisano samo nekoliko velikih naroda. Eto primjerice svoju »Historie des enigmes«, autora Marcela Barnasconija, Francuzi su izdali tek 1964. godine (drugo izdanje pojavilo se 1970. godine).

¹⁵ Vidi pod 1 — str. 113.

Sl. 167. — Stranica 265 iz djela P. Vitezovića »FATA ET VOTA« posvećena Ivanu Portneru (Lučkiniću?)

Sl. 168. — Stranica 114 iz djela P. Vitezovića »ANAGRAMMATONA«... 1689. s anagramom posvećenom rodnu Senju.

ZUSAMMENFASSUNG

DER BEITRAG VON VITEZOVIĆ ZUR RAETSELKUNDE

Pavao Vitezović schrieb die »Anagrammdichtung« auf Latein. Er hat einige Hunderte von Anagrammen geschrieben die er den bedeutenden Einzelpersonen, nicht nur aus seiner Heimat (den Koenigen, Fuersten, Bischoefen, Mitbuergern) gewidmet hat. Eine gewisse Anzahl hat er den Staedten und Provinzen nicht nur in »illyrischen« Laendern (Kroatien, Serbien, Bulgarien, Albanien, Walachei, Griechenland) sondern auch in Deutschland, Italien, Spanien und Sarmatien (Russland, Litvanien, Polen, Ungarn, Preussen und Baltische Laender) gewidmet.

Ausser den Anagrammen hat Vitezović auch Akrostichen geschrieben, unter denen sich auch eine einmalige Kombination vom Akrostichon, Metastichon und Telestichon befindet. Mit seinem Chronogramm hat er eine ausgezeichnete Idee fuer eine neue Art des kuenstlerischen Raetsels gegeben. Er soll auch Rebusse gemacht haben. Er soll erwachnt werden, dass er auch einen interessanten Beitrag zur kroatischen Raetselterminologie gegeben hat.